

MÁJ, ČLOVĚK A JEHO SVĚT

Žijeme v době, kterou dělí necelá dvě desetiletí od roku 2000, od třetího tisíciletí. Létáme na Měsíc, kosmické sondy vysíláme k jiným planetám, za pomoci počítačů se stále úspěšněji překládá z jazyka do jazyka, pronikli jsme do nitra hmoty, našli jsme bohužel už i dostatečný nástroj, jak na Zemi život zničit a zlikvidovat. A v této situaci racionální vědy, v době vědeckotechnické revoluce, čteme zvláštní příběh o tom, jak na břehu jezera sedí dívka a netrpělivě očekává svého milého Viléma. Plavec dívce vysvětlí, že Vilém již nepříjde, zavraždil v pomstě vlastního nepoznaného otce a bude za tento čin popraven. Čteme se vzrušením báseň starou sto padesát let a nečteme ji z povinnosti, ale ze zájmu, protože nám něco dává a říká. Také ale bere klid, protože klade otázky a nutí k přemýšlení. Proč čteme těch téměř 900 veršů, utkaných ze 4280 slov?

Máchův Máj klade naléhavé otázky od zveřejnění v roce 1836. V české literární a umělecké historii není období, které by necítilo potřebu a především povinnost se s Máchou vyrovnat. S dílem bylo možno nesouhlasit, mít výhrady, různým způsobem si ho vykládat, nešlo však obejít. Od třicátých let 19. století si jeho velké dědictví česká literatura ponese s sebou navždy. Báseň Máj je nejvydávanější českou knihou: od prvního vydání, které vydal Mácha dne 23. dubna 1836 na vlastní náklad u tiskaře Jana Spurného v počtu 600 výtisků, vyšel Máj zhruba dvěstěkrát, román Cikáni vyšel téměř padesátkrát. Máchovo dílo, především pak Máj, ilustrovali v průběhu let přední výtvarníci.

Mácha se stal postupně také symbolem; některá slova, slovní spojení, automaticky připomínají jeho jméno. To platí o slově máj a především o slově láska, které se stalo Máchovým slovem osudovým. V jeho duchu je zjednodušován jako básník lásky a výrazem tohoto pojetí je mistrná Myslbekova socha na Petříně, Mácha na ní něžně sklání hlavu k vonící kytici šeříku. Není bez významu, že slovo láska není nejčastějším slovem Máje, v pořadí podle četnosti výskytu je až devátým: býti, hora, vězeň, jezero, čas, hlas, tam, bílý, láska. Uvědomíme-li si, že slova hora a jezero vypovídají o místě, ve kterém se Máj odehrává, pak slova býti, vězeň, čas aj. napovídají smysl básně: lidská existence. Abychom však lépe pochopili Máj a Máchovo dílo vůbec, vyjdeme z doby, ve které Máj vznikl a k níž se poprvé obracíme.

Máchovo dílo vstupovalo do české literatury ve třicátých letech 19. století, první Máchovou otištěnou prací byla báseň Svatý Ivan v prosincovém čísle časopisu Večerní vyražení z r. 1831. Česká společnost prochází v té době přechodným obdobím, a to má samozřejmě i důsledky pro českou literaturu.

Doznívá stále důležitý, avšak ne již prvořadý jazykový program národního obrození, utvoření českého literárního jazyka a česky psané literatury. Vznikají nové společenské vztahy, které s sebou nese rozvíjející se kapitalismus, založený na peněžní morálce a zisku. Literatura se stále více musí zabývat reálným životem, který byl v příkrém rozporu s ideály osvobození člověka, tak jak jej hlásala především Velká revoluce francouzská a osvobozenécké národní hnutí. Kollárovska idea slovanské vzájemnosti, idealizovaný a sentimentální obraz dávné hrdinské minulosti, přestává být pro literaturu vůdčím programem, i když se s ním literatura stále ještě vyrovnává. Do středu pozornosti se zákonitě dostává člověk, jeho život a nespokojenost s ním.

Tento stav vyjádřil v oblasti umění romantismus, který nalezneme ve všech evropských literaturách, ale i v dalších

oblastech umění (především v umění výtvarném). Je výrazem napětí mezi jedincem a společností, v níž žije, mezi skutečností a ideálem, realitou a snem. „Však jakkoli jen dvacetkrát spatřil rozlévati se studený sníh ustydlé země v chladné slzy, již . . . seznal, že nevešel v takový svět, jaký jemu slibovala mladistvá obrazotvornost jeho.“ (Mácha, Pouť krkonošská).

Individuální nespokojenost s existujícími společenskými pořádky a vztahy vede k osobnímu prožívání a protrpění literárního díla. Dílo je autorovým životem, život je jeho dílem. Proto v Máji není pouze lidská existence Viléma a Jarmily, je v něm především Mácha sám a všechny tři společně oslovuje, sebe nejdříve: Hynku, Viléme, Jarmilo. Romantismus položil v umělecké formě zásadní a trvalou otázku po vztahu člověka a společnosti, v níž žije, skutečnosti a ideálu. Proto není romantismus pouze literární (umělecké) hnutí, omezené v evropských literaturách zhruba na první polovinu 19. století. Dává trvalou možnost, aby jedinec vnímal a poznával svět jako rozpor. V tom je také jedno z vysvětlení, proč je Máchovo dílo (Máj) trvalou literární a společenskou hodnotou.

Mácha stále chápe skutečnost jako rozpornou a uvažuje ve filozofických kategoriích hmoty, pohybu, prostoru a času. Romantická tvorba přinesla ve světových literaturách několik řešení základního motivu a příčiny tvorby: rozporu mezi skutečností a ideálem. Bylo jím např. idealizovaná minulost, návrat k náboženství, zvláště ke křesťanství, svět fantazie, snů, exotiky, příklon k lidu a lidové tvorbě, různá míra činnosti hrdiny. Mácha je oprávněně přiřazován k těm romantikům, kteří rozpor neřeší únikem ze skutečnosti, ale s aktivním vztahem k ní. Tradičně bývají nazýváni revoluční romantikové, i když označení příliš jednoznačně naznačuje vztah romantiků k revoluci, a proto je výstižnější je nazývat aktivními romantiky. Bylo by též nesprávné označovat Máchu za vyznavače či ideologa revoluce, jako nástroje k řešení napětí, které prožíval. Ostatně

v konkrétních českých podmínkách třicátých let byla revoluce prakticky nemožná, neměla by potřebnou podporu ani lidových vrstev resp. studentů, ani odpovídající politické vedení.

Pro Máchu má rozpor zvláštní hodnotu, je pro něj podstatou skutečnosti, kterou v protikladech stále vnímá, vždy však jako celek. Rozpor je pro něj hybnou silou vývoje. S tím také souvisí časté Máchovo užívání postavy poutníka, který je vyjádřením pohybu a tím i rozporu. Nejen proto překvapující, že mezi nejčastějšími slovy Máje, která jsme již uvedli, je také ukazovací zájmeno *tam*. Odkazuje na místa, kam poutník odchází, je výrazem cíle jeho pohybu. Mácha tedy rozpor povýšil na vyšší rovinu a v tom také spočívá jeho jedinečnost ve světové romantické tvorbě. V celém díle se nalezne množství dokladů, jak si neustále všímá obou protikladů nějakého jevu. Vnímá a také tak rozumí životu, lásce, sociálním problémům, lidské existenci, času. Jeho přítel a první vykladač K. Sabina zachoval Máchův názor: „Poezie, pravá poezie, tím původnější a ráznější světem pohybuje, čím odpornější kontrasty, v nichž se tajné příbuzenství jeví.“ Ano, protiklady mají tajné příbuzenství, jsou podstatou jednotné skutečnosti. Tak na pozadí krásné májové přírody v Máji vnímáme Vilémovu popravu, a je to příroda, matka země, která ho ve věčném koloběhu přijme zpátky. Rozporný je také Máchův poměr k Bohu, od něhož je třeba odlišovat dobové konvenční projevy náboženského kultu resp. církevní správy (ohlášky sňatku, matriční zápisy aj.). Vztah k Bohu Mácha přesně pojmenoval: „Já miluju květinu, že uvadne, zvíře — poněvadž pojde, člověka, že zemře a nebude, poněvadž cítí, že zhyne navzdy; já miluju — ba více než miluju — já se kořím Bohu, poněvadž — není.“ (Zápisník)

Jak přijala Máj česká literatura a společnost tehdejší doby? Romantismus a konkrétně Máj měl v té době dvojnásobnou úlohu. Romantický rozpor mezi skutečností a jakkoli chápaným ideálem vznikl poznáním osamoceného je-

dince, přitom bylo nutno usilovat o probuzení celého českého národa. Česká literatura, jak dokládají dobové kritiky, si Máje většinou váží, zdůrazňuje, že „pan Mácha jest básník, to mu nikdo odpírati nesmí“ (J. K. Tyl). Obává se však, aby myšlenkové důsledky Máje nenarušily zřetelné pozitivní výsledky národního a vlasteneckého českého vývoje. Proto je romantismus také chápán jako nečeský a cizí. Někdy se zjednodušeně tvrdí, že Máj nebyl v té době pochopen. Přes rozdílnost názorů však dobové kritiky, osobní korespondence aj. dokládají, že hlavní problém spočíval v konkrétním využití Máchova uměleckého a myšlenkového zjevu pro další vývoj české literatury a společnosti. Byly to společenské potřeby, které přispěly k odlišnému přijetí Máje v literatuře psané německy, odpovídající společnosti na relativně vyšším stupni vývoje a bez nutného jazykového programu národa. Slovenská literatura si z Máchy vzala jinou hodnotu: dílo sloužilo svým příklonem k životu jako pádný argument proti svazujícím normám a zákonům klasicismu.

Když Mácha nečekaně 6. listopadu 1836 v Litoměřicích zemřel, česká literatura si uvědomuje, jakou ztrátu utrpěla. Nekrology, básně na Máchovu smrt, korespondence, dobové vzpomínky, to jasně dokládají. Jde nyní o převzetí Máchova odkazu a také o vydání jeho literární pozůstalosti v úplnosti.

O Máchovi se vášnivě debatovalo v dobových káfiřnách, na různých setkáních, na tanečních českých besedách. Psalo se hojně o něm také v jazykově německých časopisech (Augsburg, Vídeň), zvláště v časopise Ost und West, který německy vycházel v Praze. Dílo však nevycházelo, šířilo se v opisech, literární pozůstalost nebyla cenzurou k vydání za dosud nejasných okolností povolována, často též k vydání chyběly finanční prostředky. Některé rukopisy se také ztratily. V roce 1844 z nedostatku financí ztroskotal pokus Máchova bratra Michala o vydání Máje a až v roce 1857 vychází poprvé Máchův román Cikáni.

Ten nebyl k vydání v roce 1836 povolen cenzurou, rukopis se nakonec ztratil a dodnes se vydává na základě opisu. Až v roce 1861, tedy dvacet pět let po Máchově smrti, se podařilo po dlouhém jednání vydat Máchovo sebrané dílo, zároveň vyšel podruhé v úplnosti Máj. Bereme-li dnes jako samozřejmost Máchovo dílo do rukou, stojí za ním obrovské úsilí generací literárních vědců, kterým se podařilo dílo shromáždit, očistit od cizích zásahů a spolehlivě vydat.

První souborné vydání Máchova díla v roce 1861 bylo završením čtvrt století trvajících zápasů s Máchovým odkazem. V rovině umělecké jeho výsledkem byla generace almanachu Máj, která jako první ucelená generace na Máchu programově navázala a završila literární vývoj po Máchově smrti. Po generaci almanachu Máj následovaly další umělecké generace, Máchovo dílo se stalo trvalou součástí kulturního dědictví české literatury.

Text Máje ještě vyžaduje několik vysvětlení. Dochoval se Výklad Máje, který byl Máchou určen pro tehdejšího cenzora J. N. Zimmermanna, aby Máj cenzurou prošel. Výklad Máje se v některých vydáních Máje tiskne za vlastní text Máje, i když ve skutečnosti Máji předcházela. Ve Výkladu Mácha zdůraznil, že „pověst tedy čili děj básně této nesmí se co věc hlavní považovati, nýbrž jen tolik z děje toho v báseň přijato, jak daleko k dosažení účelu hlavního nevyhnutelně třeba“. Máchovskému bádání se přesto po úporném hledání podařilo zjistit reálnou příhodu, obsaženou v Máji. Při svých cestách na sever Čech, přes Dubou, Doksy, se Mácha dozvěděl o rodinné tragédii, která se stala 7. května 1774. Asi kilometr od Dubé, při silnici na Mšeno, kde je dnes v polích socha sv. Prokopa, zabil onoho dne mladý Ignác Schiffner chmelovou tyčí svého otce Antonína Schiffnera, který mu bránil ve sňatku s dcerou kováře. Krajský soud v Mladé Boleslavi odsoudil otcovraha k trestu smrti lámáním v kole. Poprava se konala 25. července 1774 nedaleko Mladé Boleslavi a snad to byla poslední poprava v Čechách tímto způsobem. Reálnost příbě-

hu Máje není jistě pro jeho myšlenku podstatná; opět však připomíná postoj romantika, který přes tragédii a osud jedince vnímá a popisuje protiklady života.

Máj věnoval Mácha „mnohováženému pánu a panu Hynkovi Kommovi“. Hynek Komm (1790—1875) byl pražský vlastenecký měšťan, pekařský mistr, majitel domu na Malé Straně. S Máchovým otcem Antonínem byl pravděpodobně v obchodním styku, oba se znali ještě z dob, kdy Máchův otec stárkoval ve Schwarzenberském mlýně na Malé Straně. Navíc Kommova první žena Marie Natali (1786—1874) byla příbuzná rodiny Alexandra Natali, souseda Máchových na Dobyčím trhu. Pan Natali byl svědkem o bydlišti Máchových při připravované svatbě K. H. Máchy s Lori Šomkovou. Máchova dedikace Kommovi je zřejmě výrazem úcty, kterou Hynek Komm po dlouhá léta u Máchových požíval.

Poněkud nesourodě s Májem působí úvodní, tzv. dedikační báseň, Čechové jsou národ věrný. Je to vlastenecká báseň, jaké se v té době často skládaly a patřily k oblíbeným veršům. Zdá-li se nám dnes v porovnání s Májem odlišná, v roce 1836 byla ve vlastenecké společnosti velmi oblíbená. Již v polovině roku 1836, dva měsíce po vydání Máje, vychází pod redakcí J. K. Chmelenského, přísného kritika Máje, hudební sborník Věvec ze zpěvů vlastenských. A v něm je otištěna píseň Čechové jsou národ věrný, k níž rytmicky ráznou slavnostní melodii napsal Heřman Skřivan. Je pravděpodobné, že Skřivan znal slova již před vydáním Máje a čtenáři Máje úvodní báseň vnímali jako písňový text. Musíme si uvědomit, že píseň, jak lidová tak umělá, měla významnou funkci ve vývoji tehdejší české společnosti a Mácha záměrně písňový text předeslal, aby usnadnil cestu Máje ke čtenářům.

Mimořádnými rytmicko-hudebními vlastnostmi se ovšem vyznačuje celý text Máje. Má podobu hudební skladby, čtyři zpěvy básně jsou rozděleny dvěma intermezzy; obdobnou formu má Máchova Mária. Verš Máje je

jambický a Máchova jím významným způsobem přispěl k vývoji českého verše. Zvláštní pozornost vyžaduje vnitřní rým Máje, zvukosledná střídání jednotlivých hlásek uvnitř verše. Hlásky resp. jejich skupiny se v druhé polovině verše vracejí, opětovně zaznívají a tím přispívají ke zvláštní rytmičké a též významové jednotě verše. Např. ve verši „tiché jsou vlny, temný vod klín“ se u rytmicky důležitých a významově konfrontovaných slovech „vlny“, „klín“ opakují hlásky l, n, y(i). Grafická podoba často svazuje i dvě sousední slova, např. „ouplné lůny“. Tato rytmická vazba ovšem odpovídá vazbě významové. Máchova vedle sebe staví pojmy, které ve spojení vytvářejí čtenáři nové překvapující poznání světa a mimořádný estetický zážitek. Čtenář musí s básníkem spolupracovat, protože básník metaforou realitu nepopisuje, ale vytváří básnický obraz světa. Básník nevyžaduje pasivního čtenáře, ale aktivního člověka.

Základem Máchova světového názoru byl horoucí, aktivní vztah ke skutečnosti, kterou vnímal v jejích protikladech. Každé jeho dílo nese výraznou autobiografickou pečeť, dokládá, jak se autor k poznání osobně protrpěl. Jeho zápisníky, deníky, dopisy dokládají, že byl člověkem, který se nebál milovat, veselit se s přáteli, jako usilovat o opravdové osvobození člověka v jeho lidském světě.

Pavel Vašák